

Каушанська Л. В.,
НТUU "КПІ", м. Київ

СУБСТАНТИВОВАНІ ПРИКМЕТНИКИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ В СУЧАСНІЙ ТЕХНІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ

У статті розглядаються шляхи утворення нових слів в німецькій літературі, а також особливості їх перекладу українською мовою.

Ключові слова: субстантивізація, словотвір, трансфігурація, генетична спільність, конверсія, семантика, асиміляція.

В статье рассматриваются пути образования новых слов в немецкой литературе, а также особенности их перевода на украинский язык.

Ключевые слова: субстантивация, словообразование, трансфигурация, генетическая общность, конверсия, семантика, ассимиляция.

In this article we look for way background (composition) new words in German literature, and also particular qualities their translation Ukrainian language.

Key words: substantivization, derivation, transfiguration, genetic community, conversion, semantics, assimilation.

Субстантивізація – це перехід слів з класу іменників в інший граматичний клас без застосування словотворчих засобів, яка відома ще з початку розвитку мови. Як спосіб словотвору субстантивізація прикметників діє з рідкою інтенсивністю протягом всієї історії німецької мови, досягнувши надзвичайно широкого поширення на сучасному етапі її розвитку. Однак у порівнянні з іншими способами словотвору вивченню субстантивізації приділялося мало уваги, тому ряд загальних і часткових проблем, пов'язаних з даним мовним явищем, залишаються дотепер нез'ясованими.

У науковій літературі не існує дотепер єдності поглядів щодо сутності субстантивізації як способу словотвору і його місця в словотвірчій системі німецької мови; немає ясності в питанні про співвідношення конверсії й субстантивізації; не встановлений ступінь продуктивності даного способу словотвору в різні періоди німецької мови; зовсім не вивчене питання про стилістично-образотворчу функцію субстантивованих прикметників і ряд інших питань.

Сутність процесу субстантивізації полягає в переосмисленні категоріального значення вільних слів в значення предметності, тому субстантивізацію частини мови можна розглядати як граматико-семантичний спосіб словотвору. Зміна категоріального значення слова, а також перехід з однієї частини мови в іншу викликає зміну граматичних категорій. У процесі субстантивізації продукуюче слово (або його будь-яка форма) обов'язково набуває граматичних категорій іменника, тобто категорії роду, числа, відмінка.

Субстантивовані прикметники мають дві парадигми множини, вибір яких залежить від наявності або відсутності і від характеру супровідного слова. Цілий ряд субстантивованих прикметників не має множини. Субстантивовані прикметники відмінюються в переважній своїй більшості за правилами відмінювання звичайних прикметників. У відмінюванні субстантивованих прикметників спостерігається коливання, що відображаються:

а) коливання у відмінюванні, властиві звичайним прикметникам через відсутність у визначених випадках єдиної норми;

б) коливання, що породжені самою субстантивізацією прикметника.

В німецькій мові розрізняють повну та часткову субстантивізацію за граматичними категоріями. За функцією в мові субстантивовані прикметники поділяються на стійкі та не стійкі (оказіональні). Стійкі субстантивовані прикметники, як і звичні іменники мають значення прикметності з контексту. Їх значення розвивається в мові та існує незалежно від випадку вживання. На відміну від okazіональних субстантивованих прикметників, стійкі субстантиванти утворюють базу створення багатьох інших слів через поєднання. Стійкі і okazіональні прикметники виступають у реченні у всіх синтаксичних функціях, властивих іменнику, однак у синтаксичному плані їх не можна вважати абсолютно тотожними споконвічним іменникам, оскільки ті й інші мають специфічні властивості, які відрізняють їх від іменників, так і один від одного. Особливо яскраво ці відмінності виявляються при вживанні субстантивантів у функції предикатива, у функції залежного додатка і функції звертання. Вживання прикметників у функції додатка часто спричиняє їхню субстантивізацію, тому що функція додатка має у певній мірі силу субстантивізації. Продуктивність okazіональної субстантивізації слів у функції додатка залежить від виду додатка, структурно-семантичної моделі аппозитивної групи і стилю мови.

В іноземній лінгвістичній літературі намітилося два основних напрямки у вирішенні питання про сутність субстантивізації прикметників:

1) Розуміння субстантивізації, як вживання прикметника в нетиповій для нього функції, тобто функції іменника (Г.Пауль, О.Бехагель, Ф.Блатц, О.Ердман, Г.Вундерліх та ін.). Розглядаючи субстантивізацію, як вживання інших частин мови в синтаксичній функції іменника, представники даної концепції зовсім виключають субстантивізацію з навчання про словотвір і повністю відносять її до синтаксису.

2) Розгляд субстантивізації, як одного з видів словотвору. Вважаючи субстантивізацію одним з видів німецького словотвору, представники даного напрямку по-різному підходять до його оцінки. Деякі лінгвісти (В.Вільманс, Ф.Клуге, Л.Димер) лише констатують наявність цього словотворчого способу, не намагаючись

пояснити його специфіку й сутність, інші (М.Г.Еллинок, Ф.Маурер) відносять субстантивацію до типу синтаксичного словотвору, у певній мірі наближаючись у її розумінні до представників синтаксичної концепції.

Навіть, як би ці напрямки не розрізнялися в підході до явища субстантивації, їхнім загальним недоліком є схематизм та однобічність в оцінці цього явища, що, власне кажучи, зводиться лише до синтаксичного критерію як головного й вирішального.

Із сучасних німецьких лінгвістів лише В.Хенцен ближче всіх підійшов до правильного розуміння сутності субстантивації, трактуючи її як особливий тип словотвору, що відноситься до так названої граматичної "трансфігурації" або "гіпостазируванню". Але, висунувши правильні основні критерії визначення субстантивації – синтаксичний, морфологічний і семантичний, – він залишив без уваги такий важливий фактор субстантивації, як граматична сполучуваність субстантивованих прикметників з іншими словами. Великий внесок у розкриття сутності субстантивації внесли видатні вітчизняні мовознавці: А.А.Потебня, А.М.Пешковський, А.Л.Шахматов, Л.В.Щерба, В.А.Богородицький та ін.

Особливої уваги заслуговує положення А.А.Потебні про генетичну спільність іменника й прикметника, як основи переходу прикметників в іменники. Цінними є висловлювання А.М.Пешковського щодо категорії середнього роду прикметника, що отримує в процесі субстантивації особливий відтінок розширення поняття. Заслуга А.М.Пешковського полягає також у тому, що він перший звернув увагу на стилістичну сторону перехідних явищ у системі частин мови.

Вчення про взаємоперехід частин мови значно поглибив академік В.В.Виноградов. Важливе значення має його розгляд субстантивації як морфолого-синтаксичного способу словотвору, що остаточно відкидає однобічну синтаксичну концепцію, що трактує субстантивацію лише як вживання однієї частини мови у функції іншої. Найбільш повне визначення субстантивації в німецькій мові дають професор М.Д.Степанова та О.И.Москальська, які виходять з характеристики даного способу словотвору із всієї сукупності лексико-граматичних ознак слова, однак, весь комплекс питань, пов'язаний з даним мовним явищем, не був предметом їхнього спеціального розгляду. У визначенні субстантивації прикметників дотримуються теоретичних поглядів академіка В.В.Виноградова, згідно з яким цей словотворчий тип ставиться до одного з різновидів морфолого-синтаксичного способу словотвору. В німецькій мові цей вид словотвору характеризується наступними ознаками:

I. При переході в іменник прикметник втрачає якісну семантику (позначення ознаки предмета) і здобуває лексико-граматичне значення предметності, що проявляється у двох формах:

а) у звуженні й конкретизації ознаки, вираженої прикметником, і в цьому випадку субстантивованій прикметник стає виразником конкретної предметності (порівн. *der Kleine, der Fremde*) і

б) у широкому узагальненні ознак, виражених прикметником, – субстантивованій прикметник тут слугує виразником абстрактної предметності (порівн. *das Grosse, das Unbekannte*).

II. Зміна загального лексико-граматичного значення прикметника й отримання ним предметного значення супроводжується одночасно відповідним морфологічним оформленням: а) змінюється характер граматичних категорій роду, числа й відмінка. Стаючи виразниками загального значення предметності, вони перетворюються із залежних, відносних у самостійні категорії; б) прикметники втрачають при цьому характерну для них здатність змінюватися за родом. Як і у всіх іменників, за ними закріплюється один із трьох граматичних родів (порівн. *der Werktätige, die Senkrechte, das Deutsche*).

Наявність у деякої категорії субстантивованих прикметників співвідносних форм чоловічого й жіночого роду (у позначеннях осіб: *der Bekannte – die Bekannte*) не можна зв'язувати із граматичним розходженням за родом, тому що утворення типу *der Bekannte – die Bekannte* не є різними формами того самого слова, різними словами, що лексично позначають належність особи до певного роду. Це обумовлюється тією обставиною, що субстантивація прикметника здійснюється в кожному випадку на основі однієї з форм прикметника, а не всієї системи його форм. Отже, категорія роду субстантивованих прикметників зі значенням особи є категорією лексико-граматичною, тому що поряд із граматичним значенням роду в них виступають лексичні значення, що вказують на рід особи (порівн. *der Fremde – die Fremde*). Особливо чітко ці лексичні значення виявляються в субстантивованих прикметниках жіночого роду. Що ж стосується субстантивованих прикметників чоловічого роду, то у них значення роду не завжди відчувається. Вони дуже часто виражають загальне уявлення про особу, поза відношенням її до реального роду. Вживання субстантивованих прикметників чоловічого роду в такому узагальненому значенні особливо характерно для прислів'їв (порівн. *Der Satte kann den Hungrigen nicht verstehen*). При такому генералізованому значенні можливе також іноді вживання субстантивованих прикметників середнього роду (порівн. *Die Patronin kann es zwar nicht leiden, wenn jemand Fremdes bei uns mitschläft*).

У сучасній німецькій мові спостерігається чітка закономірність у розподілі субстантивованих прикметників за родовими класами залежно від їхнього значення.

Субстантивовані прикметники зі значенням особи відносяться до чоловічого або жіночого роду. Рід найменувань предметів звичайно визначається родом "опущеного" іменника (*der Rote (Wein), ein Helles (Bier), die Elektrische (Bahn), die Parallele (Linie)*). Категорія числа субстантивованих прикметників за своїм значенням не відрізняється від категорії числа звичайних іменників, однак за способом вираження вона виявляє істотні відмінності. Якщо у звичайних іменників це розходження виражається за допомогою словотворчих і лексичних засобів у сполученні з аналітичними (артикль), то в системі субстантивованих прикметників основним засобом вираження цієї категорії (як і родовий) служить артикль.

III. Крім набуття категоріальних (морфологічних) ознак іменника, процес субстантивації прикметника супроводжується одночасною зміною синтаксичної функції, а також зміною характеру синтаксичної сполучуваності з іншими словами.

Однак ступінь граматичної асиміляції (формальної повноти) субстантивованих прикметників може бути різним. Одні прикметники повністю переходять у лексико-граматичний розряд іменників, остаточно асимілюючись із ними з погляду граматичної форми (порівн. *der Junge, der Greis, der Herr, der Oberst, der Jammer*), інші – субстантивуються тільки частково, зберігаючи при наявності предметного значення деякі категоріальні ознаки прикметника (подвійний тип відмінювання). Ці розходження в граматичній характеристиці й лягли в основу розмежування повної і часткової субстантивації. За своїм функціонуванням у мові субстантивовані прикметники можуть бути стійкими, тобто закріпленими у мові тривалою мовною практикою або нестійкими, оказіональними, які виникають у процесі мовлення. Поняття повної й часткової субстантивації, з одного боку, та стійкої й оказіональної, з іншого, перебувають у складних взаєминах один з одним. У лінгвістичній літературі ці поняття дотепер не одержали чіткого визначення, не вироблена також єдина термінологія для їхнього позначення. Критики визначають різні принципи класифікації субстантивованих прикметників німецької мови, і насамперед формальна класифікація, відповідно до якої сталі мовні одиниці типу *der Fremde* потрапляють у категорію випадкових, непостійних субстантивацій лише за тієї обставини, що вони зберігають подвійний тип відмінювання.

Література:

1. Белашова Н. С. Субстантивація прикметників як один із засобів словотвору в німецькій мові. – Київ, 1983.
2. Сиротина А. А. Субстантивация частей речи в современном немецком языке. – Воронеж : ВГПИ, 1982.
3. Erben J. Deutsche Grammatik. – Berlin : Akademie – Verlag, 1965.
4. Grammatik der deutschen Sprache. Arsenjewa N.G., Gassilewitsch E.W. – Moskau : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1960.
5. Helbig G. Buscha Y. Deutsche Grammatik für Ausländer – Leipzig, 1957.